

TÁC ĐỘNG MÔI TRƯỜNG ĐỐI VỚI BIỂN ĐÔNG: NHÌN TỪ GÓC ĐỘ ĐẠO ĐỨC QUỐC TẾ

LÊ THỊ NGỌC HÂN*
NGUYỄN MẠNH ĐÔNG**

Tóm tắt: Các vấn đề về môi trường sinh thái, ô nhiễm môi trường, các hành vi làm tổn hại môi trường sinh thái... đều là những mối bận tâm chung của các chủ thể trong quan hệ quốc tế, dần được đưa vào các chương trình nghị sự quốc tế và trở thành một trong những yếu tố chi phối đời sống quốc tế. Việc xem xét hành vi ứng xử của các quốc gia đối với môi trường là một căn cứ quan trọng để đánh giá yếu tố trách nhiệm, đạo đức của quốc gia trong cộng đồng quốc tế. Bài viết tập trung xem xét trường hợp có tính điển hình là các tác động môi trường đối với Biển Đông nhìn từ hành vi của các quốc gia ven biển, trong bối cảnh các tranh chấp giữa các quốc gia này vẫn diễn ra gay gắt từ nhiều năm qua. Dựa vào một số phương pháp như tổng hợp và phân tích dữ liệu, phân tích diễn ngôn và đối chiếu hành vi, bài viết đánh giá yếu tố đạo đức thông qua ứng xử và tác động của các quốc gia này đối với môi trường sinh thái tại Biển Đông. Trong bài viết này, nhóm tác giả không đề cập tới các yêu sách và tranh chấp về chủ quyền lãnh thổ đối với quần đảo Hoàng Sa và Trường Sa của Việt Nam.

Từ khóa: Đạo đức môi trường, đạo đức quốc tế, Biển Đông, chính sách đối ngoại

Lĩnh vực nghiên cứu: An ninh phi truyền thống, môi trường

Abstract: Ecological environmental issues, environmental pollution, and acts that damage the environment and the ecosystem are all concerns of international actors, and over time have entered the international agenda, becoming one of the factors that govern international life. From there, the behavior of a nation towards the environment is linked to the responsibility of the nation, linked to the concept of morality (of the nation) in international relations (international morality). A nation can choose the way to behave towards the environment and the ecosystem, that behavior can have negative or positive impacts on the environment and the ecosystem, thus causing impacts on the common interests of the international community, including the interests of other nations. In that spirit, c Considering a nation's behavior towards the environment and the ecosystem is an important basis for assessing a nation's responsibilities and the morality in the international community. This article focuses on a representative case - the impacts on the environment and the ecosystem in the South China East Sea through the actions of coastal states, as such a study case, in the context of the long-lasting and serious disputes in the region for many years. Based on a number of methods such as data synthesis and analysis, discourse analysis as well as comparison of behavior, the article will evaluate international morality through nations' behaviors and their impacts on the environment and the ecosystem in the South China East Sea. This article does not address demands or sovereignty disputes over Vietnam's Hoang Sa and Truong Sa archipelagos.

Key words: Environmental morality, international morality, East Sea, foreign policy

(Ngày nhận bài: 4/11/2025; ngày gửi phản biện: 4/11/2025; ngày duyệt bài: 17/11/2025)

* TS., Khoa Chính trị quốc tế và Ngoại giao, Học viện Ngoại giao
Email: lengochan53@gmail.com

** ThS., Học viện Ngoại giao

1. Vấn đề môi trường nhìn từ góc độ đạo đức quốc tế

“Môi trường” là cách gọi chung theo thói quen của số đông đối với “môi trường sinh thái”, trong khi “môi trường” và “sinh thái” vốn là hai khái niệm khác nhau. Tuy nhiên, cách gọi như vậy cũng hàm ý hai khái niệm đó thường gắn chặt với nhau. Sinh thái là cộng đồng sinh học bao gồm các sinh thể như cây cỏ, động vật; và môi trường là khía cạnh ngoại cảnh, là không gian và khuôn khổ để các sinh thể tồn tại¹. Trong môi trường sinh thái đó có cả con người với tư cách là một chủ thể sống. Trong khuôn khổ bài viết này, thuật ngữ “môi trường” được sử dụng với ý nghĩa bao hàm cả khái niệm “sinh thái”, nghĩa là không chỉ hàm ý về không gian ngoại cảnh vô cơ, mà còn có cả cộng đồng các sinh thể hữu cơ tồn tại và phát triển.

Vấn đề môi trường không chỉ thuần túy là một vấn đề của khoa học tự nhiên, nhất là khi được xem xét trong mối quan hệ tương tác hết sức chặt chẽ với con người. Môi trường cung cấp không gian và các điều kiện sống cho con người. Con người sống trong môi trường, chịu sự phụ thuộc nhất định vào môi trường, đồng thời cũng tác động ngược lại môi trường, làm cho nó tốt lên hoặc tồi tệ đi, tùy thuộc vào thái độ và hành vi ứng xử của mình. Trong mối liên hệ ấy, thái độ và hành vi ứng xử của con người đối với môi trường trở thành đối tượng để đánh giá về mặt đạo đức, nghĩa là đánh giá thái độ, hành vi của con người và chỉ của con người, dựa trên hệ giá trị, tiêu chuẩn đúng - sai, tốt - xấu nhất định². Do tầm quan trọng đặc biệt đối với con người, môi trường sinh thái được nhìn nhận bao hàm những “giá trị vốn có”³ (*inherent value*) hay “di sản quý giá vốn có của nhân loại”⁴. Nhìn từ góc độ đạo đức, môi trường sinh thái cần phải được tôn trọng và bảo vệ, cả đối với cộng đồng sinh học cũng như môi trường vật lý⁵. Đi ngược lại với tiêu chí đó chính là vi phạm đạo đức. Hệ giá trị đạo đức áp dụng trong lĩnh vực này được gọi là “đạo đức môi trường”. Khái niệm này càng trở nên phổ biến trong bối cảnh nghiên cứu khoa học liên ngành ngày càng phát triển, các yếu tố của đời sống tự nhiên, xã hội ngày càng được xem xét trong mối liên hệ chặt chẽ và có tác động sâu sắc đến nhau. Môi trường không chỉ là yếu tố có liên quan trực tiếp và ảnh hưởng tới đời sống con người, mà còn là vấn đề của đời sống xã hội quốc tế và từ lâu đã trở thành một thành tố quan trọng trong xem xét các thực tiễn quốc tế.

¹ Merrit P. Drucker, “The Military Commander's Responsibility For The Environment”, *Environmental Ethics* 11 (2) (1989): 135-152.

² Lê Ngọc Hân, “Yếu tố đạo đức trong quan hệ quốc tế hiện nay: Một số vấn đề về lí luận và thực tiễn”, *Tạp chí Nghiên cứu quốc tế* 122, số 3 (9/2020): 253.

³ Michel Dion, “The Moral Status of Non-Human Beings And Their Ecosystems”, *Ethics, Place and Environment*, Vol. 3, N° 2 (2000): 225.

⁴ Merrit P. Drucker, *tlđđ*.

⁵ Merrit P. Drucker, *tlđđ*.

Ở cấp độ quốc tế, nhìn từ góc độ đạo đức, các quốc gia, hay các nhà nước phải có trách nhiệm đối với môi trường. Đó không chỉ là trách nhiệm xử lý, khắc phục đối với các tổn hại về môi trường, mà hơn thế, còn là trách nhiệm tuân thủ các quy tắc, nghĩa vụ quốc tế trong lĩnh vực bảo vệ môi trường và ngăn ngừa các tổn hại môi trường mang tính xuyên biên giới⁶. Điều này trở thành một nguyên tắc tiêu chuẩn đã được thể chế hóa bởi luật pháp quốc tế⁷. Trong bối cảnh ngày nay, khi các vấn đề về môi trường, như ô nhiễm môi trường và biến đổi khí hậu, đang ngày càng trở nên nghiêm trọng, đe dọa đời sống của con người trên mọi khía cạnh và trên phạm vi toàn cầu, vai trò của các quốc gia đối với việc bảo vệ, gìn giữ môi trường sinh thái càng được đề cao. Việc giải quyết các vấn đề môi trường với tư cách một vấn đề toàn cầu đòi hỏi ý thức, trách nhiệm và sự phối hợp chặt chẽ giữa các quốc gia trên thế giới. Mặc dù vậy, trên thực tế hiện nay, thái độ và hành xử của các quốc gia đối với vấn đề môi trường không giống nhau. Vô hình trung, cách hành xử của quốc gia đối với môi trường sinh thái xung quanh trở thành đối tượng bị đánh giá về mặt đạo đức, trước hết là đạo đức môi trường và rộng hơn là đạo đức quốc tế. Đây là thang đo dựa trên những tiêu chuẩn mang tính phổ quát được thừa nhận rộng rãi trong cộng đồng quốc tế, như trách nhiệm quốc tế⁸ hay sự tôn trọng đối với luật pháp và các cam kết quốc tế chung (trong lĩnh vực bảo vệ môi trường).

Trên cơ sở đó, các tác động tới môi trường Biển Đông của các quốc gia từ các hành vi tranh chấp trên biển thời gian qua sẽ được xem xét và đánh giá, thông qua đó làm rõ vai trò của yếu tố đạo đức trong ứng xử của các nước này tại Biển Đông.

2. Tác động môi trường từ các hành vi tranh chấp trên Biển Đông

Nhìn chung, môi trường trên Biển Đông diễn biến theo xu hướng chung của môi trường thế giới, chịu những tác động tiêu cực từ sự gia tăng dân số, từ đời sống sinh hoạt và sản xuất công nghiệp của con người. Ô nhiễm và tổn hại tích tụ theo thời gian và dần trở nên đáng lo ngại. Tuy nhiên, tình hình tại Biển Đông đặc biệt trở nên nghiêm trọng với những ghi nhận thực sự đáng báo động là từ cuối những năm 2000⁹, khi hoạt động tranh chấp giữa các quốc gia liên quan trong khu vực trở nên

⁶ Xem thêm Ian Brownlie, *System of the Law of Nations: State Responsibility* (New York: Clarendon Press; Oxford University Press, 1983).

⁷ Xem thêm Ian Brownlie, *System of the Law of Nations: State Responsibility*.

⁸ Lê Thị Ngọc Hân, *Intérêts nationaux et moralité dans les politiques étrangères des Etats-Unis et de la Chine au sujet de la mer de Chine méridionale* (Lợi ích quốc gia và đạo đức trong chính sách đối ngoại của Hoa Kỳ và Trung Quốc trong vấn đề Biển Đông), Luận án tiến sĩ, Đại học Ottawa (2022): 318-324.

⁹ Cuối thập niên 2000, với sự trỗi dậy mạnh mẽ về năng lực, trước tiên là năng lực kinh tế, Trung Quốc lần đầu tiên đệ trình công hàm lên Liên hợp quốc với bản đồ có hình chữ U trên Biển Đông để chính thức hóa yêu sách chủ quyền ở vùng biển này. Động thái này đã kích hoạt chuỗi phản ứng quyết liệt từ các nước khác như Việt Nam, Philippines... nhằm khẳng định chủ quyền tại khu vực.

căng thẳng hơn bao giờ hết. Các bên trong tranh chấp đã tiến hành nhiều hoạt động nhằm khẳng định yêu sách chủ quyền, bao gồm tăng cường sự hiện diện, tìm kiếm và khai thác các tài nguyên biển, đặc biệt là việc bồi đắp, cải tạo và xây dựng trái phép trên các thực thể ở nhiều khu vực của Biển Đông mà Trung Quốc ồ ạt tiến hành trong giai đoạn 2013-2015. Cùng với quá trình tranh chấp ngày càng trở nên gay gắt, vấn đề môi trường sinh thái Biển Đông cũng đứng trước nguy cơ chưa từng có và được đưa vào các chương trình nghị sự với tần suất ngày càng dày đặc.

Các nghiên cứu đều chỉ ra sự lợi hại sinh thái của Biển Đông chính là ở diện tích vô cùng rộng lớn với các rạn san hô lên tới 500 loài khác nhau. Các rạn san hô đó lại là nơi cư trú của khoảng 3.000 loài sinh vật, do đó đây được coi là nơi tập trung sự đa dạng sinh học biển lớn nhất thế giới¹⁰. Tuy nhiên, hoạt động khai thác tài nguyên quá mức của các nước, đặc biệt là hành vi can thiệp thô bạo như xây đảo nhân tạo, đã và đang khiến cho môi trường sinh thái Biển Đông bị tàn phá nặng nề. Các biểu hiện rõ nét nhất chính là sự xói mòn nghiêm trọng một số bờ đảo của quần đảo Hoàng Sa, phá hủy các rạn san hô, làm suy giảm nguồn lợi thủy sản, gây ô nhiễm chất lượng nước biển, hủy hoại sinh thái biển và làm mất cân bằng sử dụng tài nguyên¹¹. Năm 2012, một nhóm nhà khoa học Trung Quốc đã nhận thấy số lượng san hô ở Biển Đông, dọc theo bờ biển Trung Quốc, đã suy giảm khoảng 80% trong suốt 30 năm trước đó. Xa hơn xuống phía Nam, số lượng san hô bao phủ một nhóm đảo san hô và quần đảo thuộc mục tiêu tranh chấp giữa các bên liên quan đã giảm từ mức trung bình trên 60% xuống chỉ còn 20% chỉ trong vòng 10-15 năm do sự phát triển của các công trình xây dựng trên bờ biển, do ô nhiễm và đánh bắt không bền vững¹². Gần đây nhất, “Báo cáo điều tra hệ sinh thái rạn san hô tại bãi Thiết Tuyến¹³ và bãi Ngư Ngư Ách¹⁴”, do Viện Nghiên cứu Phát triển Biển Đông và Trung tâm Sinh thái Biển Đông (Trung Quốc) tiến hành, công bố kết quả khảo sát độ phủ san hô, mức suy thoái sinh học và biến đổi môi trường biển giai đoạn 2016-2024. Theo đó, độ phủ san hô ở hai khu vực này giảm khoảng 68,9%, cho thấy dấu hiệu suy thoái

¹⁰ Leland Smith, Peter Cornillon, Don Rudnickas & Colleen B. Mouw, “Evidence of Environmental Changes Caused by Chinese Island-Building”, *Scientific Reports*, Vol. 9: 5295 (2019), <https://www.nature.com/articles/s41598-019-41659-3>

¹¹ 颜云榕, 袁路, 安立龙, “南海资源利用与生态环境保护存在的问题及对策”, 海洋开发与管理 (Yan Yunrong, Yuan Lu, An Lilong, “Vấn đề và giải pháp đối phó trong việc sử dụng các nguồn tài nguyên Biển Đông và bảo vệ môi trường sinh thái”, *Tạp chí phát triển và quản lý đại dương*, Vol. 26, N°. 11, (11/2009): 92-96.

¹² Siddhartha Mahanta, “Polders: un désastre écologique en mer de Chine” (dịch sang tiếng Pháp bởi Yann Champion), *Slate*, ngày 16/6/2015, <http://www.slate.fr/story/101865/polder-mer-chine-environnement>.

¹³ Tên tiếng Anh là Sandy Cay, tên tiếng Việt là Đá Hoài Ân, thuộc Thị Tứ, Trường Sa.

¹⁴ Tên tiếng Anh là Whitsun, tên tiếng Việt là Ba Đầu, thuộc cụm Sinh Tồn, Trường Sa.

ngghiêm trọng của hệ sinh thái¹⁵. Cần biết rằng, các rạn san hô cần mất hàng thiên niên kỷ để có thể hình thành.

Theo thống kê, tính đến năm 2019, đã có 1.370 ha rạn san hô trên bảy bãi cạn ở Biển Đông bị hủy hoại vĩnh viễn, cùng với đó là sự phá hủy 160 km² đáy biển¹⁶. Một diện tích rộng lớn các rạn san hô bị hủy hoại bởi các hoạt động xây dựng đảo nhân tạo, do các lớp trầm tích sản sinh ra từ quá trình nạo vét các tầng đáy đại dương lan ra xung quanh và tác động đến các rạn san hô. Không chỉ vậy, theo GS. McManus, Đại học Miami (Hoa Kỳ), tác động từ hoạt động bồi đắp, xây dựng kênh cảng thậm chí chỉ bằng một tỉ lệ nhỏ so với hậu quả từ các hoạt động hút vật liệu xây dựng và khai thác sò tai tượng¹⁷. Các phân tích khoa học đã cho thấy, việc sử dụng hệ thống cao áp đặc biệt bởi các đội tàu cá Trung Quốc đã khiến cho hoạt động khai thác các rạn san hô trở nên mạnh bạo, khuấy lên một lượng bùn lớn, ảnh hưởng nghiêm trọng đến quá trình sinh sản và sinh tồn của các loài cá¹⁸. Cho đến nay, nhiều loài sinh vật đang có nguy cơ biến mất hoàn toàn, như loài sò tai tượng khổng lồ có giá trị kinh tế vô cùng lớn đã không còn xuất hiện¹⁹. Năm 2015, Tổ chức Nông lương của Liên hợp quốc đã công bố một bản đồ về tình hình đánh bắt cá ở Biển Đông, cho thấy 2/3 diện tích vùng biển này đã hết cá, phần còn lại cũng chỉ còn số lượng rất ít²⁰.

Philippines là một trong những quốc gia chịu ảnh hưởng nặng nề nhất từ các hoạt động hủy hoại môi trường Biển Đông. Theo thống kê của nước này, số lượng loài san hô ở đây bị tàn phá đã lên tới hơn 25.000 loài, đồng nghĩa với tổn thất kinh tế hàng năm lên tới 100 triệu USD, đe dọa tới sinh kế của nhiều cộng đồng dân cư các quốc gia ven biển²¹. Nhà nghiên cứu Siddhartha Mahanta tập trung nhiều vào các

¹⁵ 环球网,《重磅调查报告发布! 展示菲方破坏南海生态证据, 驳斥“填海造陆”谣言》(“Công bố báo cáo điều tra quan trọng! Trình bày bằng chứng về việc Philippines phá hoại hệ sinh thái Biển Đông, bác bỏ “tin đồn bồi đắp đảo nhân tạo”), ngày 26/4/2025, 中国南海研究院.

¹⁶ “Môi trường Biển Đông bị hủy hoại vì hành vi thiếu trách nhiệm”, VOV, ngày 24/12/2019, <https://vov.vn/the-gioi/quan-sat/moi-truong-bien-dong-bi-huy-hoai-vi-hanh-vi-thieu-trach-nhiem-991643.vov>.

¹⁷ Phát biểu của McManus tại Hội thảo khoa học quốc tế “An ninh môi trường và hàng hải vì một Biển Đông xanh” được tổ chức tại Hải Phòng ngày 11/10/2016, <https://thanhnien.vn/thoi-su/95-tac-dong-pha-huy-moi-truong-bien-dong-la-tu-trung-quoc-753991.html>.

¹⁸ “Tàu cá Trung Quốc tàn phá môi trường biển và gây bất ổn an ninh ở Biển Đông”, *An ninh thủ đô*, ngày 25/8/2019, <https://anninhthudo.vn/tau-ca-trung-quoc-tan-pha-moi-truong-bien-va-gay-bat-on-an-ninh-o-bien-dong-post404292.antd>.

¹⁹ “Tàu cá Trung Quốc tàn phá môi trường biển và gây bất ổn an ninh ở Biển Đông” (2019), Tlđđ.

²⁰ “Môi trường Biển Đông bị hủy hoại vì hành vi thiếu trách nhiệm”, tlđđ.

²¹ Paterno Esmaguel II, “China Reclamation Destroys 300 Acres of Corals – PH”, *Rappler*, ngày 13/4/2015, <https://www.rappler.com/nation/89737-philippines-china-reclamation-corals>.

“đại dự án” xây đảo nhân tạo trái phép trên Biển Đông của Trung Quốc, cho rằng các dự án này đã và đang hủy hoại một hệ sinh thái san hô giàu có và không thể thay thế²². Còn theo Alan Freidlander, Tiến sĩ sinh học đồng thời là chuyên gia sinh thái học tại Đại học Hawaii (Mỹ) chuyên nghiên cứu về các rạn san hô, “việc nạo vét và xây dựng trên các rạn san hô ở Biển Đông đang gây ra những tổn hại không thể khắc phục được đối với một trong những hệ sinh thái giàu có bậc nhất hành tinh”²³.

Xét về tổng thể, ô nhiễm Biển Đông là hệ quả tác động từ nhiều phía, với nhiều nguyên nhân cụ thể khác nhau, bao gồm cả những sự cố tràn dầu, xả rác thải thiếu kiểm soát, đánh bắt và khai thác quá mức... mang tính tự phát từ chính những cộng đồng dân cư ven bờ của tất cả các nước trong khu vực. Ngoài ra, tranh chấp giữa các quốc gia liên quan trong khu vực đối với chủ quyền lãnh thổ trên Biển Đông cũng là lý do thúc đẩy những hành vi quyết liệt và mang tính hủy diệt hơn bao giờ hết đối với môi trường. Nói cách khác, các tác động tai hại đến môi trường sinh thái Biển Đông bắt nguồn từ nhiều quốc gia trong quá trình vận hành và tranh chấp. Thậm chí, các quốc gia ngoài khu vực nhưng có đi qua, hiện diện và tác động vào môi trường Biển Đông theo những cách như trên cũng phải chịu một phần trách nhiệm. Việc mỗi quốc gia có thể hiện tinh thần trách nhiệm cũng như thúc đẩy các biện pháp, từ kỹ thuật tới chính trị, pháp lý, truyền thông... nhằm nỗ lực khắc phục các tác động tai hại tới môi trường Biển Đông và bảo tồn, phục hồi sức sống của hệ sinh thái biển hay không, sẽ phản ánh năng lực “đạo đức môi trường” của quốc gia đó. Có thể lấy trường hợp của Trung Quốc như một điển hình để xem xét yếu tố “đạo đức môi trường” của các quốc gia trong ứng xử tại Biển Đông.

3. Vấn đề “đạo đức môi trường” trong hành vi ứng xử với môi trường của Trung Quốc tại Biển Đông

Có một thực tế rằng, những tổn hại nghiêm trọng về môi trường trên Biển Đông phần lớn đến từ hành vi của Trung Quốc. Thực tế, hoạt động khai thác tài nguyên của Trung Quốc trên Biển Đông vốn vượt xa các nước khác. Trong lĩnh vực khai thác và khoan thăm dò ngoài khơi, Trung Quốc có hơn 50 giàn khoan trong khu vực rộng lớn, vượt xa bất kỳ quốc gia nào khác²⁴. Báo cáo giai đoạn 2018-2021 đã cho thấy, tính đến thời điểm đó, Trung Quốc đã tiến hành hơn 25 chiến dịch khảo sát địa chất (bị coi là trái phép) ở vùng đặc quyền kinh tế (EEZ) của Việt Nam, Malaysia, Philippines,

²² Mahanta, tldd.

²³ Xem thêm Jackie Northam, “One Result Of China's Buildup In South China Sea: Environmental Havoc”, *NPR*, ngày 11/9/2016, <https://www.npr.org/sections/parallels/2016/09/01/491395715/one-result-of-chinas-buildup-in-south-china-sea-environmental-havoc>.

²⁴ US Energy Information Administration, “South China Sea” (2013, cập nhật 2019).

quy mô chưa từng có so với bất kỳ nước nào trong khu vực²⁵. Tương tự trong các lĩnh vực khai thác tài nguyên thủy hải sản. Đặc biệt, gần như chỉ có Trung Quốc mới có năng lực tiến hành các hoạt động có tính hủy diệt cao như nạo vét, xây đảo nhân tạo và gây ra tác động môi trường tai hại bậc nhất. Chính vì vậy mà McManus đã nhận định, “tác động của các quốc gia khác tới môi trường Biển Đông chưa bằng 1/100 những hoạt động của Trung Quốc”²⁶. Tất nhiên, Trung Quốc không thừa nhận các hệ lụy môi trường nói trên phần lớn đến từ các hoạt động của mình trên biển, mà cho rằng các hoạt động đó chỉ gây ra các tác động rất nhỏ²⁷. Tuy vậy, phần lớn các nghiên cứu (không bắt nguồn từ Trung Quốc) đều khẳng định, nước này là tác nhân chính bức hại môi trường sinh thái Biển Đông²⁸.

Trước tiên, phải khẳng định rằng bản thân Trung Quốc nhận thức được tầm quan trọng của vấn đề môi trường sinh thái tại Biển Đông. Giống như nhiều quốc gia khác trong tranh chấp, Trung Quốc thường xuyên bày tỏ cam kết của mình đối với việc bảo vệ môi trường sinh thái biển. Đó vừa là nghĩa vụ bắt buộc được quy định bởi luật pháp quốc tế, như Công ước của Liên hợp quốc về Luật Biển 1982 mà Trung Quốc đã tham gia ký kết. Đồng thời, đó cũng lại là trách nhiệm tự thân của quốc gia nhằm đóng góp vào những giá trị tốt đẹp chung của nhân loại, đóng góp bảo tồn môi trường sống của muôn loài và nguồn sinh kế của cộng đồng dân cư. Việc thể hiện trách nhiệm ấy cũng là cách giúp Trung Quốc đảm bảo và nâng cao uy tín, hình ảnh và quyền lực của mình trong một thế giới đầy cạnh tranh hiện nay. Nói cách khác, bản thân Trung Quốc luôn nhắc đến ý thức trong việc đảm bảo giá trị đạo đức trong hành vi của mình. Trung Quốc có hệ thống văn bản chính trị và pháp lý quy định

---

²⁵ CSIS - Asia Maritime Transparency Initiative (AMTI), báo cáo 2018-2021.

²⁶ Phát biểu của McManus tại Hội thảo khoa học quốc tế “An ninh môi trường và hàng hải vì một Biển Đông xanh”, tldd.

²⁷ Farah Master, “South China Sea ruling won't stop plundering of ecosystem, experts say”, *Reuters*, ngày 13/7/2016, <https://www.reuters.com/article/us-southchinesea-ruling-environment-idUSKCN0ZT0XL>

²⁸ James Borton & Nguyen Chu Hoi, “China’s Reclamations Harm Sea Life”, *Taipei Times*, ngày 11/9/2015, <http://www.taipeitimes.com/News/editorials/archives/2015/09/11/2003627420/1>; Louie Dane C. Merced, “An Environmental Turn in the South China Sea Disputes”, *Rappler*, ngày 18/5/2015, <https://www.rappler.com/world/specials/93371-cirss-commentaries-environmental-turn-south-china-sea-disputes>; Jay Batongbacal, “Environmental Aggression in The South China Sea”, *Asia Maritime Transparency Initiative*, ngày 7/5/2015, <https://amti.csis.org/environmental-aggression-in-the-south-china-sea/>; James Borton và Jackson Ewwing, “As nations fight for control, South China Sea coral reefs are dying in silence”, *South China Morning Post*, ngày 29/12/2018; Natalia Rogozhina, “Ecological Aspect of the Conflict in the South China Sea”, *NEO- New Eastern Outlook*, ngày 23/10/2015, <https://journal-neo.org/2015/10/23/ecological-aspect-of-the-conflict-in-the-south-china-sea/>; Leland Smith, Peter Cornillon, Don Rudnickas & Colleen B. Mouw, “Evidence of Environmental Changes Caused by Chinese Island-Building”.

khá chặt chẽ việc bảo vệ môi trường sinh thái và phát triển bền vững kinh tế biển²⁹, cũng đồng thời là khung quản lý đối với cả khu vực Biển Đông mà nước này đòi hỏi chủ quyền.

Ngoài ra, trong các tuyên bố của mình với thế giới, vấn đề bảo vệ môi trường luôn được Trung Quốc chú ý nhấn mạnh. Bỏ qua vấn đề tranh chấp chủ quyền lãnh thổ và các yêu sách biển, người phát ngôn Bộ Ngoại giao Trung Quốc năm 2015, khi nói về phản ứng quốc tế đối với các tác hại về môi trường do hoạt động xây dựng của nước này tại quần đảo Trường Sa đã trấn an rằng “môi trường sinh thái Biển Đông nhất định sẽ không bị tổn hại”³⁰. Trung Quốc cũng nhiều lần lên tiếng bác bỏ cáo buộc cho rằng nước này đang hủy hoại môi trường Biển Đông. Trung Quốc lập luận, các hoạt động của nước này trên Biển Đông đều dựa trên những đánh giá khoa học và các kiểm nghiệm chặt chẽ tiến hành qua nhiều năm và đảm bảo mọi hoạt động đều tuân thủ các tiêu chuẩn cũng như đòi hỏi nghiêm ngặt trong lĩnh vực bảo vệ môi trường³¹; đưa ra cam kết “không và sẽ không gây ra các tác hại môi trường và hệ sinh thái Biển Đông”³². Thậm chí, Trung Quốc còn quả quyết một trong những mục tiêu hành động của nước này là bảo tồn môi trường sinh thái³³, rằng nước này đã áp dụng nhiều biện pháp để bảo vệ môi trường³⁴, và rằng một khi hệ thống đảo nhân tạo trên Biển Đông được hoàn tất, thì sẽ có thể giúp “cải thiện đáng kể năng lực bảo vệ môi trường các khu vực trên Biển Đông”³⁵. Gần đây, Trung Quốc tiếp tục thể hiện cam kết như một nước lớn có trách nhiệm, chủ động thúc đẩy hợp tác quốc tế về bảo vệ môi trường sinh thái biển³⁶. Theo cơ quan thông tấn Reuters, truyền

²⁹ Siddhartha Mahanta, tldd: 207; 记者廖文根, “王晨在海南进行海洋环境保护法执法检查时强调”, *人民日报*, 2018年09月17日04版 (Wen-gen Liao, “Phát biểu của Chen Wang tại chương trình Kiểm tra việc triển khai thực thi luật bảo vệ môi trường biển trên đảo Hải Nam”, *Nhân dân nhật báo*, ngày 17/4/2018, http://paper.people.com.cn/rmrb/html/2018-09/17/nw.D110000renmrb_20180917_1-04.htm).

³⁰ Bộ Ngoại giao Trung Quốc, “Foreign Ministry Spokesperson Hua Chunying’s Regular Press Conference”, ngày 9/4/2015, https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/xwfw_665399/s2510_665401/t1253488.shtml

³¹ Bộ Ngoại giao Trung Quốc, “Foreign Ministry Spokesperson Hong Lei’s Regular Press Conference on April 28, 2015”, ngày 28/4/2015, https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/xwfw_665399/s2510_665401/t1258874.shtml.

³² Bộ Ngoại giao Trung Quốc, “Foreign Ministry Spokesperson Lu Kang’s Remarks on Issues Relating to China’s Construction Activities on the Nansha Islands and Reefs”, ngày 16/6/2015, https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/xwfw_665399/s2510_665401/t1273370.shtml, truy cập 28/02/2020.

³³ Bộ Ngoại giao Trung Quốc, “Foreign Ministry Spokesperson Lu Kang’s Remarks on Issues Relating to China’s Construction Activities on the Nansha Islands and Reefs”, tldd.

³⁴ Farah Master, “South China Sea ruling won’t stop plundering of ecosystem, experts say”.

³⁵ Shannon Tiezzi, “South China Sea Ruling: China Caused ‘Irreparable Harm’ to Environment”, *The Diplomat*, ngày 15/7/2016, <https://thediplomat.com/2016/07/south-china-sea-ruling-china-caused-irreparable-harm-to-environment/>.

³⁶ The State Council Information Office of the People’s Republic of China, “Full Text: Marine Eco-Environmental Protection in China”, ngày 11/7/ 2024, http://www.scio.gov.cn/zfbps/zfbps_2279/202407/t20240711_854815.html.

thông nhà nước Trung Quốc đã từng công bố việc nước này đã lập một quỹ đáng kể ước tính 15 triệu nhân dân tệ (khoảng 2,25 triệu USD) phục vụ cho việc bảo vệ môi trường Biển Đông³⁷.

Như trên đã đề cập, nếu bỏ qua yếu tố tranh chấp chủ quyền và việc tiến hành hoạt động xây dựng trái phép các đảo như một biện pháp củng cố yêu sách chủ quyền, những cam kết của Trung Quốc thể hiện thiện chí của nước này đối với vấn đề môi trường Biển Đông và đây là một trong những biểu hiện đạo đức rất tích cực, rất đáng hoan nghênh đối với môi trường biển, cũng như đối với quan hệ quốc tế nói chung tại khu vực. Tuy nhiên, những hành vi của Trung Quốc trên Biển Đông có xu hướng thiếu nhất quán với những cam kết và khẳng định đầy thiện chí, tích cực của nước này đối với môi trường, gây ra những tổn thất to lớn đối với môi trường Biển Đông. Mặc dù không có nghiên cứu nào của Trung Quốc thừa nhận các tác động tiêu cực tới môi trường từ các hoạt động xây dựng đảo nhân tạo, song nhiều nghiên cứu quốc tế đã chỉ ra rất rõ ràng các tác động tai hại đó³⁸. Edgardo Gomez, nhà sinh học biển của Viện Khoa học biển của Đại học Philippines, đã nghiên cứu và chỉ ra rằng các hoạt động xây dựng ở ạt của Trung Quốc trên các đảo đá gần mặt nước đã hủy hoại môi trường sinh thái biển một cách nghiêm trọng. Lý do là bởi các hoạt động đó đòi hỏi phải khai thác một lượng lớn cát ở đáy đại dương để rồi lại thải loại chúng vào hệ thống các rạn san hô nơi đáy biển, gây đảo lộn hệ sinh thái các rạn san hô một cách có hệ thống³⁹. Tương tự, Jay Batongbacal, Giám đốc Viện Các vấn đề biển và Luật biển của Đại học Philippines, cũng khẳng định, các hoạt động nhằm hiện thực hóa yêu sách lãnh thổ của Trung Quốc đang tàn phá môi trường biển bằng việc để lại các “di sản” với toàn bê tông và cát thải loại⁴⁰. Theo đó, Philippines được xem là một trong những quốc gia chịu ảnh hưởng nặng nề nhất bởi các tổn hại môi trường Biển Đông mà Trung Quốc gây ra. Điều này dẫn đến thực tế rằng Philippines luôn là một trong những quốc gia đi đầu trong lên án và phản đối các hoạt động can thiệp của Trung Quốc vào môi trường Biển Đông. Tháng 4/2015, Philippines đã công bố cáo buộc rằng Trung Quốc đã “gây ra thiệt hại nặng nề và không thể khắc phục đối với đa dạng sinh học và cân bằng sinh thái ở Biển Đông”⁴¹. Theo Philippines, tính đến năm 2015, các hoạt động của Trung Quốc đã phá hủy hơn 300 ha hệ thống rạn san hô, tương ứng với việc gây ra tổn thất kinh tế hàng năm là 100

³⁷ “China sets up South China Sea environment protection fund”, *Reuters*, ngày 25/7/2016, <https://www.reuters.com/article/us-southchinasea-ruling-environment-idUSKCN1050VL>.

³⁸ James Borton & Nguyen Chu Hoi, “China’s Reclamations Harm Sea Life”, *Taipei Times*, ngày 11/9/2015, <http://www.taipeitimes.com/News/editorials/archives/2015/09/11/2003627420/1>.

³⁹ Louie Dane C. Merced, “An Environmental Turn in the South China Sea Disputes”.

⁴⁰ Jay Batongbacal, “Environmental Aggression in The South China Sea”.

⁴¹ Paterno Esmaguel II, “China Reclamation Destroys 300 Acres of Corals – PH”.

triệu USD, và trên hết, gây ra môi đe dọa trầm trọng đối với sinh kế của người dân và cộng đồng ở các quốc gia trên khắp thế giới⁴².

Quả thực, ngày càng có nhiều rạn san hô, thảm cỏ biển và các hệ sinh thái khác vùng nước nông bị phá hủy và chôn vùi chủ yếu do các hoạt động của Trung Quốc⁴³. Theo Siddhartha Mahanta, “dự án xây dựng đảo nhân tạo khổng lồ ở Biển Đông của Bắc Kinh đang hủy hoại một hệ sinh thái san hô phong phú và không thể thay thế”⁴⁴. Mahanta cũng dẫn lời nhận định của Alan Freidlander, theo đó “nạo vét và xây dựng trên các rạn san hô ở Biển Đông đang gây thiệt hại không thể khắc phục đối với một trong những hệ sinh thái giàu có nhất hành tinh”⁴⁵. Giáo sư John McManus ước tính rằng việc đánh bắt quá mức của Trung Quốc và việc xây dựng đảo nhân tạo trên biển đã tàn phá hệ sinh thái Biển Đông. Trên thực tế, việc nạo vét tạo ra các khối trầm tích, khi những khối này rơi xuống đáy, chúng sẽ gây bít đường sống của san hô, cá và toàn bộ hệ sinh thái biển. Bên cạnh đó, ngư dân Trung Quốc thu hoạch nghêu khổng lồ từ những rạn san hô đa sắc, từ đó gây ảnh hưởng tới san hô, tàn phá môi trường sinh tồn tự nhiên của chúng trong mối liên kết với các sinh vật xung quanh. Nhìn chung, mỗi hoạt động khai thác và xây dựng gây hại như vậy sẽ khiến cho các rạn san hô cần tới khoảng 20 năm để tự chữa lành⁴⁶.

Giải thích tại sao hoạt động xây dựng của Trung Quốc lại gây nguy hiểm cho môi trường biển như vậy, Natalia Rogozhina đã dựa trên mối liên hệ giữa sự phát triển của các rạn san hô và các sinh vật như rùa và động vật hai mảnh vỏ khổng lồ đã chết trong quá trình nạo vét và xây dựng đảo nhân tạo trên rạn san hô và đá. Theo đó, các rạn san hô là nơi sinh sản chính của các loài cá có giá trị và là nơi đảm bảo an ninh sinh thái cho các cộng đồng trong khu vực. Tuy thế chúng đang bị suy thoái do cát và đá trầm tích - phần lớn xuất hiện từ hoạt động nạo vét và xây dựng đảo nhân tạo của Trung Quốc⁴⁷.

Đầu năm 2019, một báo cáo khoa học của Mỹ đã chỉ ra và phân tích những tác động môi trường tai hại từ hoạt động xây đảo nhân tạo của Trung Quốc⁴⁸. Những tác

⁴² Paterno Esmaguél II, “China Reclamation Destroys 300 Acres of Corals – PH”.

⁴³ James Borton & Jackson Ewing, “As nations fight for control, South China Sea coral reefs are dying in silence”, *South China Morning Post* (29/12/2018).

⁴⁴ James Borton & Jackson Ewing, “As nations fight for control, South China Sea coral reefs are dying in silence”.

⁴⁵ Tlđđ. Xem thêm Jackie Northam (2016), tlđđ.

⁴⁶ Clint Carroll, tlđđ. Xem thêm Northam, “One Result Of China's Buildup In South China Sea: Environmental Havoc”.

⁴⁷ Natalia Rogozhina, “Ecological Aspect of the Conflict in the South China Sea”, *NEO- New Eastern Outlook*, ngày 23/10/2015, <https://journalneo.org/2015/10/23/ecological-aspect-of-the-conflict-in-the-south-china-sea/>.

⁴⁸ Leland Smith, Peter Cornillon, Don Rudnickas & Colleen B. Mouw, “Evidence of Environmental Changes Caused by Chinese Island-Building”.

động này càng đáng lo ngại hơn vì các rạn san hô ở Biển Đông là nơi tập trung đa dạng sinh học biển lớn nhất trên thế giới. Sử dụng hình ảnh vệ tinh chụp trong quá trình xây dựng một hòn đảo nhân tạo trên Đá Vành Khăn, báo cáo cho thấy sự tán xạ ngược tăng lên 350% ở vùng nước xung quanh rạn san hô với các đám trầm tích dư thừa nhô ra có chỗ tới 250 km², và tổng diện tích bị ảnh hưởng do nạo vét ước tính lên tới trên 1.200 km². So sánh chất điệp lục a, tán xạ ngược, độ hấp thụ và phản xạ cảm nhận từ xa mà vệ tinh thu được ở bước sóng 412nm cho thấy các hoạt động nạo vét đã dẫn đến sự suy giảm tính bền vững sinh học của khu vực, dẫn đến việc môi trường sống của các sinh vật đáy tự nhiên cũng như các quần thể rạn san hô bị che phủ và từ đó bị vô hiệu hóa bởi trầm tích⁴⁹.

Mặt khác, sự suy giảm tính bền vững sinh học của Biển Đông cũng đã được chính người Trung Quốc thừa nhận. Như đã đề cập, nhiều nghiên cứu của các nhà khoa học và tổ chức nghiên cứu của Chính phủ Trung Quốc đã chỉ ra rằng môi trường sinh thái Biển Đông đang phải đối mặt với những thách thức lớn. Tuy nhiên, Trung Quốc chưa bao giờ thừa nhận vai trò chính yếu của mình trong sự suy thoái sinh thái này ở Biển Đông. Ngược lại, nước này vẫn kiên trì khẳng định việc xây dựng đảo nhân tạo của mình có rất ít tác động đến môi trường⁵⁰.

Tuy nhiên, cho đến nay, chính Trung Quốc cũng thừa nhận một thực tế rõ ràng và đã được chứng minh: sự suy thoái môi trường và hệ sinh thái ở Biển Đông có liên quan chặt chẽ đến các hoạt động của con người, do con người chi phối, tác động và tàn phá. Trong khi đó trên thực tế, trong số các quốc gia tranh chấp, Trung Quốc, quốc gia lớn nhất khu vực, có năng lực khai thác lớn nhất và thực hiện các hoạt động xây dựng trái phép ồ ạt nhất, quy mô lớn nhất, tốc độ nhanh nhất. Như một nhận định trên nhật báo *The Strait Times*: “Trung Quốc không phải là quốc gia duy nhất tham gia xây dựng các công trình cũng như đưa người lên các thực thể tranh chấp... Tuy nhiên, hoạt động xây dựng của Trung Quốc nổi bật về độ phức tạp về công nghệ, quy mô và tốc độ”⁵¹. Điều đó cho phép đưa đến một nhận định rằng Trung Quốc và các hoạt động của họ là tác nhân quan trọng hàng đầu gây ra những tổn hại cho môi trường Biển Đông. Điều này cũng có nghĩa là, tham vọng khẳng định yêu sách chủ quyền của Trung Quốc ở Biển Đông không tránh khỏi gây ra những hậu quả nghiêm trọng và khó có thể khắc phục được đối với môi trường tại đây⁵². Mặc dù vậy, thực tế cho thấy Trung Quốc vẫn chưa sẵn sàng tạm dừng hoặc hủy bỏ các

⁴⁹ Leland Smith, Peter Cornillon, Don Rudnickas & Colleen B. Mouw, “Evidence of Environmental Changes Caused by Chinese Island-Building”.

⁵⁰ Farah Master, “South China Sea ruling won't stop plundering of ecosystem, experts say”.

⁵¹ Richard Javad Heydarian, “Environmental threat in South China Sea”, *The Strait Times* (7/5/2015).

⁵² Richard Javad Heydarian, “Environmental threat in South China Sea”, tidd.

hoạt động của mình trên Biển Đông. Cho đến nay, chưa có ghi nhận về bất kỳ biện pháp nào của Trung Quốc nhằm điều chỉnh và giải quyết những hậu quả gây ra bởi các hoạt động bành trướng của họ ở Biển Đông.

Đối chiếu giữa biểu hiện lời nói và hành động của Trung Quốc trên Biển Đông, có thể thấy rằng, yếu tố đạo đức - giá trị được thể hiện qua sự tôn trọng và hành vi bảo vệ môi trường sinh thái Biển Đông - có được Trung Quốc tính đến và luôn đề cao. Điều này được biểu hiện thông qua một số chủ trương, chính sách và pháp luật của nước này, cũng như thông qua các phát ngôn chính trị và đối ngoại. Qua đó, họ một mặt luôn khẳng định và cam kết tôn trọng và bảo vệ môi trường Biển Đông, mặt khác kêu gọi các bên đồng hành với họ, chia sẻ trách nhiệm chính nghĩa và đạo đức này. Tuy nhiên, về mặt thực tiễn, Trung Quốc vẫn không ngừng tiến hành các hành vi gây tổn hại môi trường sinh thái tại Biển Đông. Những hành vi này vẫn còn tiếp diễn cho đến nay và dự báo sẽ tiếp tục là những nhân tố gây tác động nghiêm trọng, hủy hoại môi trường sinh thái biển tại khu vực. Có thể thấy, yếu tố đạo đức, trong trường hợp này là đạo đức môi trường, dù được Trung Quốc coi trọng, nhưng dường như không thể vượt qua được sức nặng của yếu tố lợi ích quốc gia. Điều này càng dễ hiểu khi Trung Quốc đang ra sức tìm cách củng cố sức mạnh và quyền lực ảnh hưởng của mình trong hệ thống quốc tế như một nhu cầu lợi ích thiết yếu của quốc gia. Nhu cầu ấy khiến Trung Quốc phải ưu tiên các lợi ích quốc gia then chốt và có thể sẵn sàng bỏ qua các giá trị thứ yếu hơn.

Kết luận

Môi trường sinh thái từ lâu đã trở thành một vấn đề toàn cầu và đóng vai trò quan trọng nhất định trong đời sống quan hệ quốc tế, bởi tính cấp bách của các nguy cơ ô nhiễm và tổn hại đối với môi trường sinh thái, cũng như bởi mối liên hệ chặt chẽ của nó với đời sống và tương lai của nhân loại. Thái độ đối với môi trường sinh thái do đó cũng là vấn đề cần quan tâm, trở thành yếu tố đánh giá vấn đề đạo đức của quốc gia. Cũng như nhiều quốc gia trên thế giới hiện nay, yếu tố đạo đức thường xuyên được Trung Quốc nhắc tới, được nhấn mạnh và đề cao trong nỗ lực làm đẹp hình ảnh quốc gia, nâng cao sức hút và ảnh hưởng của quốc gia trong bối cảnh thế giới mới, khi mà các yếu tố quyền lực mềm ngày càng trở nên được ưa chuộng hơn. Trên cơ sở đó, Trung Quốc cũng ra sức thể hiện đạo đức của mình trong lĩnh vực môi trường sinh thái thông qua những cam kết và kêu gọi bảo vệ môi trường sinh thái. Tuy nhiên, để yếu tố đạo đức môi trường, hay đạo đức nói chung trong quan hệ quốc tế không chỉ là một khẩu hiệu, Trung Quốc cũng như nhiều quốc gia khác cần có những hành động thiết thực, đảm bảo sự nhất quán giữa những cam kết tôn trọng và bảo vệ môi trường với những hành động thực tế./.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

Tiếng Việt

- Lê, Ngọc Hân. “Yếu tố đạo đức trong quan hệ quốc tế hiện nay: Một số vấn đề về lý luận và thực tiễn”. *Tạp chí Nghiên cứu quốc tế* 122, số 3, 9/2020.
- “An ninh môi trường và hàng hải vì một Biển Đông xanh”. *Thanh Niên*, ngày 11/10/2016, <https://thanhnien.vn/thoi-su/95-tac-dong-pha-huy-moi-truong-bien-dong-la-tu-trung-quoc-753991.html>.
- “Tàu cá Trung Quốc tàn phá môi trường biển và gây bất ổn an ninh ở Biển Đông”. *An ninh thủ đô*, ngày 25/8/2019, <https://anninhthudo.vn/tau-ca-trung-quoc-tan-pha-moi-truong-bien-va-gay-bat-on-an-ninh-o-bien-dong-post404292.antd>.
- “Môi trường Biển Đông bị hủy hoại vì hành vi thiếu trách nhiệm”. *VOV*, ngày 24/12/2019, <https://vov.vn/the-gioi/quan-sat/moi-truong-bien-dong-bi-huy-hoai-vi-hanh-vi-thieu-trach-nhiem-991643.vov>

Tiếng Anh

- Batongbacal, Jay. “Environmental Aggression in The South China Sea”. *Asia Maritime Transparency Initiative*, ngày 7/5/2015, <https://amti.csis.org/environmental-aggression-in-the-south-china-sea/>
- Borton, James; Ewring, Jackson. “As nations fight for control, South China Sea coral reefs are dying in silence”. *South China Morning Post*, ngày 29/12/2018.
- Brownlie, Ian. *System of the Law of Nations: State Responsibility*. New York: Clarendon Press; Oxford University Press, 1983.
- Callicott, J. Baird. “Elements of An Environmental Ethic: Moral Considerability And The Biotic Community”. *Environmental Ethics* 1, 1979.
- Dion, Michel. “The Moral Status of Non-Human Beings And Their Ecosystems”. *Ethics, Place and Environment*, Vol. 3, N°. 2, 2000.
- Drucker, Merrit P. “The Military Commander's Responsibility For The Environment”. *Environmental Ethics* 11 (2), 1989: 135-152.
- Heydarian, Richard Javad. “Environmental threat in South China Sea”. *The Strait Times*, ngày 7/5/2015.
- Northam, Jackie. “One Result Of China's Buildup In South China Sea: Havoc”. *NPR*, ngày 01/9/2016.
- Smith, Leland; Cornillon, Peter; Rudnickas, Don & Mouw, Colleen B. “Evidence of Environmental Changes Caused by Chinese Island-Building”. *Scientific Reports*, Vol. 9: 5295 (2019), <https://www.nature.com/articles/s41598-019-41659-3>.

Tiếng Pháp

- Le, Thi Ngoc Han. *Intérêts nationaux et moralité dans les politiques étrangères des Etats-Unis et de la Chine au sujet de la mer de Chine méridionale*. Luận án tiến sĩ, Đại học Ottawa, 2022.

Tiếng Trung Quốc

- 颜云榕, 袁路, 安立龙. “南海资源利用与生态环境保护存在的问题及对策”, 海洋开发与管理 (Yan Yunrong, Yuan Lu et An Lilong. “Các vấn đề và thách thức trong sử dụng tài nguyên Biển Đông”. *Tạp chí Phát triển và Quản lý đại dương*, vol. 26, n° 11, 11/2009.
- 记者廖文根. “王晨在海南进行海洋环境保护法执法检查时强调”, 人民日报, 2018年09月17日04版 (Wengen Liao. “Phát biểu của Chen Wang tại chương trình Kiểm tra việc triển khai thực thi luật bảo vệ môi trường biển trên đảo Hải Nam”. *Nhân dân nhật báo*, ngày 17/4/2018). http://paper.people.com.cn/rmrb/html/2018-09/17/nw.D110000renmrb_20180917_1-04.htm.